

تأملات ابزاری

ممن‌نگاهی به «پروژه»ی فکری سید جواد طباطبایی

حسن قاضی‌مرادی

نشر اختران

سرشناسه	: قاضی مرادی، حسن، ۱۳۳۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: تأملات ابزاری: نیم‌نگاهی به «پروژه»ی فکری سید جواد طباطبائی
مشخصات نشر	: تهران: اختران، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۹ ص. ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۲۰۷-۱۲۷-۲
فهرست‌نویسی	: فیپا.
موضوع	: طباطبائی، جواد، ۱۳۲۴ - -- نقد و تفسیر
موضوع	: روشنفکران -- ایران -- قرن ۱۴
موضوع	: Entellektuals -- Iran -- 21th century
موضوع	: علوم سیاسی -- ایران -- تاریخ
موضوع	: Political science -- Iran -- History
ه‌بندی کنگره	: JAV۱ / ق۳۴ ۱۳۹۶
ردی دیویی	: ۳۲۰ / ۰۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۷۰۶۷۴۴

نشر اختران

تأملات ابزاری

نیم‌نگاهی به «پروژه»ی فکری سید جواد طباطبائی

حسن قاضی مرادی

hassan.hazimoradi@yahoo.com

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: پارسیان - چاپ و صحافی: بهمن

کارگر جنوبی، روانمهر، پ ۱۵۲، ط ۱، تلفن: ۶۶۴۱۰۳۲۵ و ۰۹۰ Akhtaran فروشگاه: ۶۶۴۱۱۴۲۹
 info@akhtaranbook.ir - telegram/akhtaran - instagram/akhtaranpub

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۰۷-۱۳۲-۶

همه‌ی حقوق محفوظ است

بها: ۱۷۰۰۰ تومان

فهرست

۹	پیش‌گفتار
۱۳	تأملات ابزاری
۱۴	عابدین سیاسی
۱۴	روشنفکران
۱۸	۱-۱- روشنفکران پیش از مشروطه (ملکم خان)
۴۳	۲-۱- جنس روشنفکری
۶۵	۲-۲- دولت‌مردان مصلح و رجال اصلاح‌طلب
۶۷	۱-۲- دولت‌مردان معتمد (ابوالقاسم قائم مقام و امیرکبیر)
۸۷	۲-۲- رجال اصلاح‌طلب (مهدالملک)
۱۰۲	۳- روحانیت مترقی
۱۰۶	۱-۳- میرزا محمدحسین طائی
۱۲۵	مؤلفه‌های ساختار فکری
۱۲۵	۱- نخبه‌گرایی
۱۲۷	۱-۱- روزنامه‌های دوره‌ی مشروطه
۱۳۴	۲-۱- انجمن‌های مشروطه‌خواه
۱۵۲	۲-۲- دولت‌گرایی
۱۵۳	۱-۲- اندیشه‌ی سیاسی ایران شهری
۱۶۲	۲-۲- دولت‌مردان مصلح (عباس میرزا)
۱۷۰	۳-۲- مخالفت با نهادهای جامعه‌ی مدنی
۱۸۱	سخن آخر
۱۹۷	منابع

پیش‌گفتار

هدف از این نوشته، در درجه‌ی نخست، نه نقد آرای سید جواد طباطبایی در این کتاب و بلکه طرح مباحثه‌ای با مخاطبان آثار اوست با پرتو افکندن بر بخش از موضوعات «پروژه»‌ای که به نظر می‌رسد او با این آثار پیش‌گرفته است منظور از «این آثار»، به‌ویژه، دو جلد - در سه مجلد - تاکنون منتشر شده مجموعه‌ی تأملی درباره‌ی ایران است که محتوای‌شان را «تأملات ابزاری» می‌خوانیم، زیرا آن‌ها را پشتوانه‌ی نظری «پروژه»‌اش می‌دانم. این دو جلد شامل جلد نخست، دیباچه‌ای بر نظریه‌ی انحطاط ایران (۱۳۸۰)، و دو بخش جلد دوم، مکتب تیر و میانی تجدیدخواهی (۱۳۸۵) و نظریه‌ی حکومت قانون در ایران (۱۳۸۶) اند. در عین حال، به ضرورت، داوریهایی درباره‌ی تحولات اندیشه‌ی سیاسی ایران از دوران باستان تا دوران معاصر در آثار پیش از انتشار «تأملات» طباطبایی وجود دارند که، آشکارا، در خدمت این «پروژه» اند، اما مشخصاً در این دو جلد از مجموعه‌ی «تأملات» است که می‌توان جلوه‌هایی از «پروژه» را یافت. به جز جلد نخست این مجموعه - که به نظر می‌رسد هم‌زمان با تدوین آن برای کل مجموعه‌ی «تأملات» شامل بررسی سیر زوال عمومیت مجموعه‌ی ایران از صفویان تا قاجاریان است - دو بخش جلد دوم تبیینی از تحولات اندیشه‌ی سیاسی از جنگ‌های ایران و روسیه در زمان فتح‌علی‌شاه تا استبداد صغیر در زمان محمدعلی‌شاه را دربر می‌گیرد. نقطه‌ی اوج این دوران انقلاب مشروطه است که ویژگی‌های فکر سیاسی در آن، کانون توجه طباطبایی است. در «تأملات» طباطبایی سیر تحولات اندیشه‌ی سیاسی در

آثار و فعالیت‌های سیاسی و فکری سه گروه از «عاملان» سیاسی - روشنفکران، که در مجموع تجددخواه‌اند، دولت‌مردان مصلح و رجال اصلاح‌طلب و نیز روحانیت مترقی (روحانیت مشروطه‌خواه) - دنبال می‌شود. این سه گروه، «عاملان» در «پروژه»ی اویند. با سنجش بررسی طباطبایی از آثار و فعالیت‌های این سه گروه، درواقع، نقش «عاملان» سیاسی در «پروژه»ی او شناخته می‌شود. به‌علاوه، پروژه‌ی او شامل مؤلفه‌های ساختار فکری - مثلاً دو مؤلفه‌ی مهم آن، نخبه‌گرایی و دولت‌گرایی - است.

طباطبایی دو برخورد کاملاً متفاوت به «عاملان» موردنظر خود دارد: از یک‌سو، او نسبت به ادعای نام‌نویسی علیه روشنفکران دوره‌ی مشروطه و نیز جنبش روشنفکری، در کل، می‌پردازد و از سوی دیگر، ادعای نام‌نویسی‌اش را به نفع روحانیت مترقی و، به‌ویژه، دولت‌مردان مصلح و رجال اصلاح‌طلب پیش می‌برد. سنجش نظرات طباطبایی درباره‌ی آثار و فعالیت‌های سیاسی همه‌ی عاملان مورد بررسی‌اش در «تأملات» به درازا می‌کشد. پس، از میان روشنفکران ص در مشروطه، ملک‌خان، از میان دولت‌مردان مصلح، عباس‌میرزا، ابوالقاسم فاضل‌ام فراهانی و امیرکبیر، از میان رجال اصلاح‌طلب، مجدالملک و از میان روحانیت مترقی، میرزای نائینی را انتخاب کردم و ادعای نام‌نویسی‌وی را له و علیه بیان، به‌اختصار، سنجیده‌ام. از میان مؤلفه‌های ساختار فکری «پروژه»ی او نیز، نخبه‌گرایی و دولت‌گرایی پرداخته‌ام.

در این سه مجلد «تأملات» مؤلفه‌های ساختار فکری و موضوعات ساختاری متنوعی مطرح و بررسی می‌شوند که مستقیماً به «پروژه»ی او مربوط نمی‌شوند. برای نمونه، در حوزه‌ی ساختار اقتصادی فصلی درباره‌ی «دیدگاه‌های نو در اندیشه اقتصادی» یا در حوزه‌ی ساختار فرهنگی فصلی در «تجربه‌های نو در زبان فارسی» آمده است؛ همچنان که طباطبایی به عاملان سیاسی دیگری - مثلاً دولت‌مردان مستبد و رجال استبدادطلب یا

روحانیت محافظه‌کار - در عصر مشروطه‌خواهی می‌پردازد، به آن دسته از مؤلفه‌ها و موضوعات و این گروه از عاملان نپرداخته‌ام. (از کتاب مکتب تبریز عمدتاً به فصل‌های دوم و ششم پرداخته‌ام.) اگر می‌خواستیم به مجموعه‌ی عاملان و موضوعات ساختاری و مؤلفه‌های ساختار فکری در «تأملات» بپردازیم مسئله‌ی نقد این سه کتاب طباطبایی اولویت می‌یافت که ضرورت و اهمیت برای آن نمی‌دیدم.^۱ هدف ضروری و مورد توجهم بحث با مخاطبان آثار است، درباره‌ی «پروژه»‌ای که او دنبال می‌کند. آنچه در این نوشته مطرح شده نیز با در نظر داشتن همین هدف انتخاب شده است. از جمله، به همین دلیل در این بررسی فقط به کتاب‌های اصلی او پرداخته‌ام.

طباطبایی در «تأملات» خود آثار بسیاری از عاملان سیاسی مورد نظرش را بررسی می‌کند. از میان این آثار فقط به چند نمونه در چارچوب مطالب این نوشته پرداخته و جگه‌ای که از آنجا به حوزه‌ی طباطبایی با محتوای این آثار و شرح و توضیح جانبدارانه‌ی او را از آنها نشان داده‌ام. همین حد را کافی می‌دانم تا خواننده ضروری بداند به حقیقت و ناگفته‌های این مواجهه و تفسیرهای او از دیگر آثاری که بررسی کرده است توجه کافی داشته باشد.

طباطبایی آثار پیشین خود را بازبینی کرده و در راست‌های جدیدی از آنها منتشر می‌کند. این، به‌خودی‌خود، تلاش و مسئولیت است. اما برای تأکید بر تغییر آرای او پیش و پس از «تأملات» ناگزیر به چاپ نخستین آثار وی توجه داشته‌ام.

در این متن تمام تأکیدها در نقل قول‌ها از من است مگر که برعکس آن ذکر شده باشد.

اردیبهشت ۹۶

۱. پیش‌تر، کتاب تأملی بر عقب‌ماندگی ما را در نقد برخی از موضوعات جلد نخست مجموعه‌ای که امروزه «تأملات ابزاری» می‌خوانم نوشته‌ام. (نگاه کنید به: حسن قاضی‌مرادی، تأملی بر عقب‌ماندگی، کتاب اختران، چاپ ششم، ۱۳۹۴) از موضوعات آن کتاب و این نوشته مشخص است که در این یک، نقد نظرات طباطبایی در اولویت نیست. در آن دوره نمی‌دانستم وی «پروژه»‌ای را پیش گرفته است.